

Cover Page

Universiteit Leiden

The following handle holds various files of this Leiden University dissertation:

<http://hdl.handle.net/1887/68262>

Author: Acda, G.M.W.

Title: Op de deining van de wetenschap. Leven en werk van Gustaaf Frederik Tydeman (1858-1939), zeeofficier en hydrograaf

Issue Date: 2019-01-30

1 | Jeugdijaren en beroepskeuze

Inleiding

Onder gereefd voormarszeil, stagzeil en bezaan stooft bijna voor de wind in zwaar stormweer uit het noordwesten de korvet *Urania* op de havenmond van Harlingen af. Aan dek werden meertrossen klaar gelegd en de vlet gereedgemaakt om snel gestreken te worden. Zonder sleepboot zou het schip in de nauwe haven draaien en afmeren. Aan dek lag het touwwerk dat vlot moest kunnen uitlopen, bezaanschoot, stagzeilneerhaler en -schoot waren in handen, manschappen stonden klaar bij bakboordanker. Op de campagne stond de commandant, rustig en kalm als altijd. “Even voor de hoofden van de haven klonk het: ‘voormastzeil neer’, ‘vallen het stop’, het kleine stopanker pakte nu en dan den grond, en werd dan weer met een ruk uitgetrokken, de tros slierde om de bolder, doch eindelijk hield het anker en de bijschrikkende tros (niet breken!) haalde langzamerhand de vaart uit het schip. Binnen de hoofden rustig en kalm klonk het ‘stuurboord aan boord het roer’ (oud commando), ‘stagzeil neer’, ‘aanhalen bezaanschoot’, en toen het schip willig opdraaide, ‘vallen bakboordanker’, ‘bezaan geien’, en daarop lagen wij vlak achter de hoofden, vrijwel op den wind gevangen in voortros, stop- en bakboordanker, en werd snel door de vlet een tweede tros uitgerooid om ons verder naar binnen te halen.” De verteller van deze manoeuvre vervolgt: “Hoe trotsch waren wij toen op onzen commandant, toen de loodsen onder het meeren ons op de kade vroegen: ‘Zeg, jonker, wie is je commandant? Een kranige oude, hoor.’”¹

De commandant van Hr.Ms. *Urania*, instructieschip voor adelborsten, was tijdens de oefenreizen in de Zuiderzee in de jaren 1895-1898, Gustaaf Frederik Tydeman. Toen de latere admiraal tachtig jaar werd, schreef een van zijn oud-leerlingen van het Koninklijk Instituut voor de Marine in de krant een pakkend artikel over hem. Tydeman was, volgens deze oud-adelborst, hydrograaf en onderwijsman, maar vóór alles zeeman. Zeeman was eeuwenlang in Nederland een veel voorkomend beroep, dat vaak overging van vader op zoon. Zo niet bij Tydeman. Onder zijn voorgeslacht bevonden zich boekdrukkers en een militair, artsen en wetenschappers, maar geen zeelieden.

De families Tydeman en Kühn

Als stamvader van de Tydemans in Zwolle wordt in het *Nederland's patriciaat* boekdrukker Jan Gerritsz. Tydeman genoemd, overleden in 1656.² Na hem volgden nog een zoon en

een kleinzoon als boekdrukker en een achterkleinzoon als landmachtofficier. Deze vier opeenvolgende Tydemans werden allen begraven in de Zwolse St. Michaëlskerk, hetgeen erop duidt dat zij enig aanzien hadden. Met vier opeenvolgende generaties Zwollenaren mochten de Tydemans zich met recht een Overijsselse, zelfs Zwolse familie noemen. Meinard Tydeman, zoon van de landmachtofficier en ook in Zwolle geboren, studeerde rechten en werd in 1764 in Harderwijk hoogleraar geschiedenis, welsprekendheid en Griekse letterkunde. Twee jaar later werd hij benoemd tot hoogleraar in de rechten in Utrecht. Professor Meinard Tydeman sloot zijn loopbaan af aan de universiteit te Leiden met een, door de in gang zijnde hervorming van de academie, niet duidelijke leeropdracht. Hij overleed in 1825. Meinard was driemaal getrouwd en verwekte een groot aantal kinderen, onder wie vijf zonen. De oudste van die zoons was Hendrik Willem, de grootvader van Gustaaf.

Hendrik Willem werd geboren in 1778 in Utrecht en overleed in Leiden in 1863. Zijn oudste zoon beschreef de levensloop van zijn vader.³ Na een rechtenstudie en aansluitende promotie werd Hendrik Willem in 1803 hoogleraar te Franeker en vervolgens, toen de Academie van Franeker in 1812 was opgeheven, hoogleraar in de rechten te Leiden. “Geen onderwerp van wetenschap was hem geheel vreemd”, meende zijn zoon, die zelf student van zijn vader was.⁴ Hendrik Willem Tydeman was lid van verschillende culturele genootschappen, bevriend met Willem Bilderdijk en jarenlang secretaris van de Nederlandsche Maatschappij van Letterkunde.⁵ Na zijn emeritaat in 1848 bleef Hendrik Willem in de wetenschap en maatschappelijk actief.⁶ Hijzelf en zijn broers Barend Frederik en Petrus Hermannus lieten een grote kinderschaar na die ook weer grote gezinnen stichtte. De Tydemans bleken een voorkeur te hebben voor academische studies als rechten, theologie of letterkunde en opleidingen voor het notariaat. Buiten de wetenschap viel de keus meer dan eens op de opleiding voor officier bij vloot of leger.

Hendrik Willem en zijn vrouw Marianne Mathilda Hoorn kregen veertien kinderen; zes zoons en acht dochters. De – in volgorde van geboorte – derde zoon in het gezin werd in Leiden geboren op 6 maart 1819. Frederik Willem Lodewijk werd de vader van Gustaaf Frederik.

De voorouders van Gustaafs moeder stamden uit Saksen-Anhalt. Daar werd in 1749 Friedrich August Kühn geboren. Friedrich werd arts, huwde met Catharina Maria Rüb-samen, verhuisde naar Engeland waar een zoon werd geboren en vertrok vervolgens naar Terbregge bij Rotterdam, waar tussen 1786 en 1797 nog zeven kinderen werden geboren, die allen Luthers werden gedoopt. Van die kinderschaar overleden er vier heel jong. De oudste zoon Frederik Andreas meldde zich in 1800 bij de landmacht om opgeleid te worden tot chirurgijn. Vanaf 1806 diende Frederik Andreas in het leger van het Koninkrijk Holland en was hij gelegerd in Duitsland. Hij trouwde in 1808 in Hamburg met Catharina Sophia Maria Wilhelmi.⁷ Het echtpaar koos in 1809 domicilie in Rotterdam waar Frederik Andreas werkte als arts.⁸ Van de dertien kinderen die het echtpaar kreeg zou een groot aantal als kind overlijden. In 1816 vertrok Kühn als chirurg-majoor met vrouw en twee dochtertjes naar Suriname. Drie jaar later volgde de aanstelling tot chirurgijn en chef bij

de Troepen en Hospitalen in de kolonie Suriname.⁹ In 1823 -1824 was Frederik Andreas met echtgenote en een grote kinderschaar – in Suriname waren vijf kinderen geboren en in Utrecht kwam nog een dochter ter wereld – ruim een jaar voor verlof en bijscholing in Nederland.¹⁰ Kort daarna was het gezin Kühn-Wilhelmi weer terug in Suriname. In de vier jaren die volgden werden nog twee dochters geboren. De eerste van die twee was Henriëtte Sophia Regina, geboren te Paramaribo op 14 juni 1825, het elfde kind van het echtpaar Kühn-Wilhelmi. Zij werd de moeder van Gustaaf Frederik.¹¹

Op 22 augustus 1828 overleed Frederik Andreas Kühn “na een ziekte van weinige dagen in ouderdom van bijna 46 jaren”.¹² Ruim vijf maanden later beviel zijn weduwe van een laatste kind, een meisje. Al spoedig na het overlijden van haar echtgenoot vertrok Catharina Kühn-Wilhelmi met zeven dochters – op de oudste na pubers en peuters – naar Nederland. Zij ging wonen in Kampen waar zij in 1831 werd ingeschreven als lidmaat van de Evangelisch-Lutherse kerk.¹³ Bijna veertig jaar bleef ze met een afnemend aantal dochters in Kampen wonen. Twee van de dochters vertrokken als jonge vrouw naar de tropen; Augusta Marianne naar Oost-Indië en Henriëtte terug naar Suriname.

Ook Gustaafs vader koos voor het beroep van arts. Na voltooiing van de vereiste vooropleiding werd hij als jongeman van achttien jaar op 31 juli 1837 volgens order van de gouverneur-generaal van de West-Indische Koloniën benoemd tot bezoldigd kwekeling bij het militair hospitaal te Paramaribo.¹⁴ In 1839 werd Frederik Willem Lodewijk Tydeman benoemd tot officier van gezondheid der derde klasse bij het garnizoen en de hospitalen in West-Indië. Frederik Tydeman was nauw betrokken bij de kolonisatie van de verlaten plantage *Voorzorg* aan de benedenloop van de Saramacca. In 1845 gingen Nederlandse landverhuizers met gezinnen onder leiding van drie plattelandspredikanten, allen zonder enige tropenervaring, naar Suriname om de plantage tot nieuw leven te brengen. Tydeman trad op als hun huisarts. Door geringe voorbereiding, gebrekkige huisvesting, slechte hygiëne en onvoldoende leiding en discipline, maar vooral ook door de verkeerde keus van de vestigingsplaats, liep de onderneming uit op een mislukking. Al spoedig brak een tyfusepidemie uit die binnen een half jaar de helft van de groep kolonisten het leven kostte. Voor de jonge arts Tydeman was dit een ingrijpende medische en emotionele ervaring. Behalve patiënten behandelen deed hij onderzoek naar de oorzaak en het verloop van de tyfusepidemie. Later verwerkte hij zijn onderzoeksresultaten in een proefschrift.¹⁵ *Voorzorg* werd vanaf 1849 gaandeweg door de meeste kolonisten verlaten en uiteindelijk in 1853 opgeheven.¹⁶

Werken in Suriname en verlof in Nederland wisselden in Frederik Tydemans jonge jaren elkaar af. In 1847 werd hij bevorderd tot officier van gezondheid der tweede klasse.¹⁷ Binnen de kleine Nederlandse gemeenschap in Paramaribo leerde hij een dochter uit het vroegere doktersgezin Kühn kennen. Die kennismaking beviel goed. Op 29 januari 1851 trouwde Frederik Tydeman, bijna 32 jaar oud, in Paramaribo met Henriëtte Sophia Regina Kühn, oud 25 jaar. Het jaar daarop werd op 25 februari hun eerste kind, zoon Frederik Willem Hendrik, te Nieuw Rotterdam geboren. In april 1853 ging het gezin Tydeman-Kühn naar Nederland waar Tydeman in Utrecht examen deed voor de kwalificatie van officier van gezondheid der eerste klasse. Hij slaagde. In hetzelfde Utrecht werd op

18 september 1853 dochter Marianne Mathilde Ernestine Catharina geboren. In juni 1854 waren de Tydemans weer terug in Suriname voor hun laatste vijf jaar in de kolonie. In die jaren werden in Paramaribo drie kinderen geboren: de dochters Anna Charlotte Henriëtte in 1855 en Mathilde Anna Charlotte in 1856 en tweede zoon Gustaaf Frederik op 12 februari 1858. Het meisje Anna was nog geen jaar oud toen ze overleed. Kort daarvoor was Tydeman voorgedragen voor bevordering tot officier van gezondheid der eerste klasse. Broers en zusters en hun partners in Nederland wensten Tydeman per brief geluk met zijn nieuwe rang.¹⁸ Een bewijs van vriendschap en familiezin.

Kenmerkend voor de voorouders en vele andere leden van de families Tydeman en Kühn is hun milieu dat bepaald wordt door intellectuele capaciteit en academische beroepen. Hun verhuizingen naar en werken in het buitenland geven blijk van kosmopolitische ondernemingslust.

Gustaafs vroegste jeugdijaren

In 1859 konden de Tydemans voor een jaar met verlof naar Nederland. In april scheepte het gezin – vader, een zwangere moeder, twee kleine meisjes en twee jongetjes, de een schoolkind, de ander peuter – zich in aan boord van de brik *Anna Lena*.

De zeereis met de *Anna Lena* was Gustaafs eerste Atlantische overtocht. Hij was te jong om zich van deze reis een beeld te vormen in zijn geheugen. Een opmerkelijke reis was het voor het gezin wel. In Het Kanaal, ter hoogte van Portland, werd in de avond van 7 mei 1859 aan boord een derde zoon geboren, Hendrik Willem. Op 16 mei meerde de *Anna Lena* af in Den Helder. De Tydemans reisden door naar Kampen, waar grootmoeder Kühn-Wilhelmi woonde, maar vestigden zich al spoedig in Koudekerke aan den Rijn, dicht bij Leiden. De oudste twee kinderen bleven nog geruime tijd logeren bij grootmoeder.¹⁹ Vader Tydeman zette zich aan de afronding van het proefschrift waarvoor hij in 1845 gegevens had verzameld. Inmiddels had hij ook besloten als huisarts in Nederland te blijven en ontslag uit de landmacht te nemen. Bij besluit van 24 januari 1860 werd hem op zijn verzoek eervol ontslag uit Zr.Ms. militaire dienst verleend met een pensioen van 1.600 gulden per jaar ten laste van de kolonie Suriname.²⁰

Op 4 februari 1860 promoveerde Tydeman aan de Leidse universiteit. In zijn dissertatie deed hij verslag van zijn onderzoek naar de oorzaak en het verloop van de tyfusepidemie te Groningen in Suriname. De vader van de jonge doctor maakte de promotie van zijn zoon nog mee. Toen Hendrik Willem Tydeman op 6 maart 1863 overleed was de kleine Gustaaf juist vijf jaar oud.

In Koudekerke aan den Rijn bleef huisarts Tydeman met zijn gezin tot de zomer van 1864 wonen. In de Koudekerkse jaren werden drie kinderen geboren: Adolf Franciscus Wilhelm in 1861, Charlotte Johanna Catharina een jaar later en Meinard op 3 augustus 1863. Het meisje overleed ruim een jaar na haar geboorte. In juli 1864 verhuisde het doktersgezin naar het Drentse Meppel. In deze stad heerste een tyfusepidemie die ook twee plaatselijke huisartsen het leven kostte.²¹ Daardoor ontstond een vacature in een gemeente met een ziekte

onder de bevolking die dokter Tydeman goed bekend was. Meppel was ook nog een stad op korte afstand van de familie in Kampen. De Tydemans gingen wonen aan de Nieuweweg, aan het water van de Hoogeveense vaart. Gustaaf zag de turfvaart voor zijn huisdeur voorbij trekken. Dat was voor hem de eerste bewuste kennismaking met de scheepvaart.

Nauwelijks waren de Tydemans in Meppel gevestigd en waren Gustaaf en zijn oudere broer en zusters op een lagere school ondergebracht, of de ramp van het overlijden van de moeder trof het gezin. De bevalling van een dode zoon op 9 oktober 1864 werd Henriëtte Kühn op diezelfde dag noodlottig. In een overlijdensadvertentie memoreerde Frederik Tydeman dat zijn vrouw hem zeven kinderen naliet, 'waarvan de meeste hun zwaar verlies nog niet kunnen beseffen'.²² Tot die 'meeste' behoorde ook Gustaaf, de middelste van het zevental.

Op 29 december 1864 liet vader Tydeman bij het kantongerecht te Meppel een proces verbaal opmaken waarin de benoeming van een toezienend voogd van zijn kinderen werd geregeld.²³ Uit de benoeming van de voogd blijkt met welke familieleden vader Tydeman een band van vertrouwen had. Vaderszijde werd vertegenwoordigd door twee broers van vader Tydeman en een zwager. Van moederskant was Oostindisch ambtenaar Adriaan Taunaj aanwezig. Hij was gehuwd met een zuster van Gustaafs moeder en woonde met vrouw en kinderen tijdelijk in Kampen. De conclusie was dat de benoeming van Taunaj als toezienend voogd het meest met de belangen van de minderjarige kinderen strookte. Taunaj werd op 10 januari 1865 als voogd beëdigd.²⁴ In mei 1866 ging het gezin Taunaj-Kühn weer terug naar Indië. Van dichtbij heeft Taunay als voogd niet langer dan zestien maanden toezicht kunnen houden en het is daarom de vraag of zijn voogdschap werkelijk in het belang van de kinderen was.

Uit de inventaris van de boedel van Frederik Tydeman en Henriëtte Kühn blijkt dat man en vrouw in bijna veertien jaar huwelijk het klassiek negentiende-eeuwse bezit van linnen- en servetgoed, porselein, glaswerk en tafelzilver, maar ook sieraden, schilderijen en meubilair hadden verzameld.²⁵ De totale waarde van de roerende goederen werd vastgesteld op 3.026 gulden en tien cent. Aan vorderingen voor verstrekte medicamenten en gedane diensten in Koudekerk stond nog ruim 2.340 gulden uit, grotendeels oninbaar volgens dokter Tydeman zelf. Van de vorderingen in Meppel over 1864 moest nog fl. 2.350,50 worden ontvangen, maar Tydeman beschouwde een derde daarvan als wrak.²⁶ Schulden en uitstaande vorderingen waren in de negentiende-eeuwse samenleving gebruikelijk. Mensen, zeker in gegoede kringen, kochten vaak op krediet en betaalden hun rekeningen jaarlijks.²⁷ Dokter Tydeman zelf moest voor geleverde goederen en diensten ook nog ruim 1.500 gulden betalen.

In maart 1865 trok een ongehuwde zuster van Tydeman bij het gezin te Meppel in om de taak van huisvrouw en kinderverzorgster op zich te nemen. Anna Elisabeth Agnes Tydeman kwam van Leiderdorp en was 'zonder beroep'.²⁸ Ruim twee jaar zag Frederik Tydeman kans om zijn werk als arts en als huisvader van een groot gezin met hulp van zijn zuster en familie in Kampen vol te houden. Op 19 juni 1867 hertrouwde hij, in Meppel, met de vijfendertig-jarige Amsterdamse Maria Margaretha Kluit. Drie maanden later

verhuisde het gezin naar Harlingen. Gustaafs vroegste jeugd werd door de dood van zijn moeder overschaduwd, in Harlingen begon voor hem een zonniger tijd.

De zeehavenstad Harlingen

Harlingen was van oudsher de belangrijkste havenstad van Friesland en in de zeventiende eeuw, na Leeuwarden, de tweede stad van de provincie. De stad profiteerde van de goede verbinding over zee met Holland, Duitsland, Engeland en de Scandinavische landen. Die verbinding werd na 1840 nog verbeterd door de ontwikkeling van de stoomvaart, waardoor betrouwbare stoombootdienstregelingen mogelijk werden.

In de jaren zestig van de negentiende eeuw telde Harlingen zo'n tienduizend inwoners. De havencapaciteit was in 1851 uitgebreid met de aanleg van de Willems haven, die meestal het Dok werd genoemd. Aan de havens lagen vijf scheepswerven, waar schepen voor de kustvaart en binnenvaart werden gebouwd. Als toeleveringsbedrijven voor de scheepsbouw waren zeilmakerijen, touwslagerijen en mast-, blok- en pompenmakerijen in bedrijf.²⁹ In het jaar dat de Tydemans in Harlingen aankwamen liep 117 keer een zeilschip en 104 keer een stoomschip de haven binnen. Daarnaast was er ook verkeer van binnenvaartschepen en vissersschepen.³⁰ Ongeveer de helft van de binnenlopende vrachtschepen voer onder Nederlandse vlag, de buitenlanders kwamen vooral uit Engeland, Duitsland en Noorwegen. De invoer bestond in de eerste plaats uit hout, verder kolen, zout, graan en scheepsbouwartikelen. Zuivel, vee, haver, aardappelen, baksteen, tegels, dakpannen en papier werden uitgevoerd.

Een marinehaven was Harlingen na de opheffing van de Friese admiraliteit niet meer. De Nederlandse marine bracht wel vaak een vlootbezoek aan Harlingen. Het voormalige marinearsenaal aan de Zuiderhaven werd jarenlang als pakhuis en traankokerij gebruikt door de walvisvaartonderneming van Barend Visser & Zoon. Deze veelzijdige firma was onder meer actief in de walvisvaart en robbenvangst.³¹ In 1864 kocht de gemeente het arsenaal om het geschikt te maken voor hogere burgerschool.

Dat Harlingen een volwaardige zeehaven was, bleek ook uit de aanwezigheid van een zeevaartschool. De school begon in 1818 met negen leerlingen die onderwijs kregen bij de docent thuis. Het onderwijs was bedoeld voor zeevarenden en werd gegeven door een oud-stuurman. In 1843 werd de school een dagschool. Het aantal leerlingen groeide gestaag en bereikte in 1859 het aantal van 126. Inmiddels had de school ook een eigen gebouw, aan het Kerkplein.³²

Huisarts Tydeman ging met zijn gezin wonen aan een gracht in het centrum van Harlingen, in het huis nummer 20 in wijk E. Thans is dit adres Voorstraat 58, naast het bekende Gemeentemuseum het Hannemahuis.³³ Gustaaf en twee jongere broers werden leerling van de eerste burgerschool – een lagere school – waar dag- en avondonderwijs werd gegeven. De twee zusters gingen naar de eerste meisjesschool.³⁴

Voor een opgroeiende jongen als Gustaaf viel in een havenstad als Harlingen wel wat te beleven. Zo was er in de haven de bedrijvigheid van het laden en lossen van schepen en

de handel in door vissers aangevoerde vis. Aan de zee kant kon je het binnen- en uitlopen van stoomschepen en – nog leuker – zeilschepen bekijken. Gustaaf deed dat graag.

In de familie Tydeman hadden in het verleden weinig mannen zich tot een zeevarend beroep aangetrokken gevoeld. De jongste broer van Gustaafs vader koos voor de koopvaardij, werd gezagvoerder, maar vervolgens landdrost te Coronie in Suriname. Met verlof in Leiden overleed hij in januari 1862, 37 jaar oud. De toen bijna vierjarige Gustaaf zal met zijn zieke oom niet over het zeemansleven hebben gesproken. Een neef van Gustaafs vader, geboren in Harlingen, bracht het in de koopvaardij ook tot gezagvoerder. Deze Tydeman overleed in 1852 op de leeftijd van 36 jaar. Zijn zoon volgde in Den Helder de opleiding voor zeeofficier en werd op 1 september 1867 benoemd tot adelborst der eerste klasse.³⁵ Dat Gustaaf, wonend in Meppel, dit familielid in de zesde graad tijdens diens opleiding bij de marine heeft ontmoet is mogelijk, maar niet waarschijnlijk.

In april 1868 verliet Gustaafs oudste broer het ouderlijk huis. Frederik Willem Hendrik ging zich in Meppel voorbereiden op het toelatingsexamen voor de Koninklijke Militaire Academie (KMA) te Breda.³⁶ Door de keus van zijn broer voor het beroep van officier werd Gustaaf, inmiddels tien jaar oud, geattendeerd op het bestaan van een officiersopleiding.

Op woensdag 8 juli 1868 liep Zr.Ms. korvet *Urania* de haven van Harlingen binnen voor een bezoek van zes dagen. Het schip, met een bemanning van ongeveer zeventig man, onder wie dertien adelborsten van het KIM, was op een zesweekse instructiereis in de Zuiderzee en deed enkele havens aan, waaronder Harlingen. Gustaaf keek zijn ogen uit. Een prachtig zeilschip met aan boord jongens, enkele jaren ouder dan hij, in opleiding voor officier. Aan boord deden de adelborsten matrozenwerk, zij werkten met het tuig en de zeilen, maakten dagelijks bestek en traden op als officier van de wacht. Tijdens het verblijf in Harlingen gingen adelborsten naar Franeker om daar het befaamde planetarium van Eise Eisinga te bezoeken. Immers, astronomie was een van hun belangrijkste vakken en een basisvak van de zeevaartkunde.

Op dinsdag 14 juli vertrok de *Urania* uit Harlingen met bestemming Hoorn.³⁷ Op dezelfde dag werd Catharina Margaretha Maria, het eerste kind van dokter Tydeman en zijn tweede vrouw, geboren. Tydemans zuster Anna Elisabeth Agnes kwam al spoedig daarna uit Leiden op bezoek, misschien ook om het gezin wederom hulp te bieden.³⁸ In dezelfde julimaand kwam het bericht dat zoon Frederik was geslaagd voor het aspirant-examen voor de KMA. Op 4 september begon Frederik, roepnaam Frits, aan zijn officiersopleiding.

In juli 1869 was er wederom een vlootbezoek aan Harlingen. Het bezoek was gearrangeerd omdat hardzeilwedstrijden werden gehouden en prins Hendrik, broer van de koning en opperbevelhebber der vloot met de rang van luitenant-admiraal, zou komen kijken. De dag van de wedstrijden was woensdag 7 juli. Eerder waren vier marineschepen gearriveerd waaronder Zr.Ms. *Urania* met een twintigtal adelborsten en Zr.Ms. monitor *Tijger* met aan boord viceadmiraal O.A. Uhlenbeck, directeur en commandant der Marine te Willemsoord.

Op de wedstrijddag maakte prins Hendrik eerst op uitnodiging van de directie van de Harlinger Stoomboot-Maatschappij een zeetochtje om daarna vanaf een speciaal opge-

richte tribune de wedstrijden te volgen. Om zes uur 's avonds was er voor de prins en zijn gezelschap een diner op het stadhuis. Van zes tot negen uur 's avonds werd muziek in de tuin der Sociëteit Concordia ten gehore gebracht, waarna de dag om tien uur werd afgesloten met een vuurwerk in de Noorderhaven.³⁹ Gustaaf moet in deze dagen van vlootbezoek, zeilwedstrijden, vorstelijk vertoon, muziek en vuurwerk hebben genoten.

Naar de hogere burgerschool

In de zomer van 1869 had Gustaaf, elf en een half jaar oud, zijn lagere schooljaren voltooid. In het sociale milieu waar de Tydemans toe behoorden, was het gebruikelijk om, in ieder geval voor jongens, na de lagere school een vervolgopleiding te kiezen. In drie voorgaande generaties Tydeman hadden verscheidene mannen een universitaire studie gevolgd. Als dat voor Gustaaf ook het doel was, lag het voor de hand dat hij naar een Latijnse school of gymnasium zou gaan. Beide schooltypes waren in Noordwest-Friesland aanwezig. Gustaafs vader besloot echter zijn zoon de hogere burgerschool (HBS) te laten volgen, een recent door minister van Binnenlandse Zaken J.R. Thorbecke bij de wet op het Middelbaar Onderwijs van 2 mei 1863 gestichte opleiding. De school was bedoeld voor kinderen uit de gegoede burgerij en voorzag in een algemene ontwikkeling die nuttig en noodzakelijk was voor een maatschappelijke ambt of een leidinggevende functie in het bedrijfsleven. Het lesprogramma besteedde veel tijd en aandacht aan exacte vakken. Daardoor was de HBS een geschikte voorbereiding op een vervolgopleiding aan een instituut als het KIM, een polytechnische school of een bèta-studie aan de universiteit.

De gemeente Harlingen had het voormalige marinearsenaal aan de Zuiderhaven laten verbouwen en geschikt gemaakt voor gebruik als gemeentelijke HBS met vierjarige cursus. In september 1865 begon het lesprogramma met 46 leerlingen. Harlingen had zich op onderwijsgebied ambitieus getoond, want eind 1865 waren er in heel Nederland nog niet meer dan negentien hogere burgerscholen, waarvan twee in Friesland.⁴⁰

Gustaaf kende de school. De eerste burgerschool, die hij ging verlaten, bevond zich in hetzelfde gebouw waarin ook de HBS was ondergebracht. Met vijftien andere jongens begon Gustaaf in september 1869 aan zijn eerste jaar. De vier klassen van de HBS telden in totaal vijftig leerlingen. Gustaafs klas volgde, voor zover de leerlingen volledig onderwijs kregen, onderwijs in de volgende vakken: rekenen, algebra en meetkunde, plantkunde, dierkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, Nederlands, schoonschrijven, Frans, Engels, Hoogduits en tekenen. Gustaaf deed alle vakken.

Aan het eind van het schooljaar werden de leerlingen per vak beoordeeld op gedrag, vlijt en vorderingen. De jaarlijkse waardering was gebaseerd op maandelijkse beoordelingen. De waardering werd uitgedrukt in de cijfers 1 tot en met 5. De betekenis van die cijfers was: 1 goed, 2 voldoende, 3 even voldoende, 4 onvoldoende, 5 gering.⁴¹ De studieresultaten van Gustaaf, vastgesteld aan het einde van het schooljaar, waren opvallend. Voor alle vakken en op de drie beoordelingscriteria gedrag, vlijt en vorderingen had hij een 1 behaald, met uitzondering van vorderingen voor geschiedenis. Maar de 2 die hij daarvoor

kreeg was wel het hoogste cijfer van de klas, dat slechts één andere leerling ook had. Met deze resultaten was Gustaaf niet alleen veruit de beste van zijn klas, maar ook van de gehele school.⁴² En dan te bedenken dat hij van alle leerlingen van de school behoorde tot de jongste in leeftijd, of zelfs de jongste was.⁴³ Het is duidelijk dat Gustaaf de belangstelling en capaciteit had voor het volgen van onderwijs waarin exacte vakken een belangrijk deel van het pakket waren. Zijn interesse voor exacte wetenschappen zou een levenslange stimulanus zijn voor zijn werk in en na de marinedienst.

In de zomer sloot Gustaaf zijn eerste jaar op de HBS met buitengewoon goed resultaat af. Helaas kon hij zijn opleiding niet op dezelfde school vervolgen. Zijn vader en stiefmoeder hadden besloten wederom te veranderen van woonplaats. De keus viel op Broek in Waterland, zo'n tien kilometer benoorden Amsterdam. Vóór de verhuizing nam Gustaaf de gelegenheid waar om samen met broer Frederik, nu kadet-korporaal, het planetarium in Franeker te bekijken.⁴⁴

Vader Tydeman nam afscheid van Harlingen met een artikel op de voorpagina van de *Harlinger Courant*.⁴⁵ In dat artikel riep hij de lezers op enkele, door hem aanbevolen maatregelen te nemen, om de hygiëne te bevorderen en ziekten als tyfus te voorkomen.

Op 30 september 1870 werd het gezin Tydeman, vader, moeder, vier zoons en twee dochters, in Broek in Waterland ingeschreven.⁴⁶ Waarom vader en moeder Tydeman Harlingen, waar goede onderwijsmogelijkheden waren voor de opgroeiende kinderen, wilden verlaten is niet duidelijk. Misschien speelde bij de keus voor Broek in Waterland de nabijheid van Amsterdam een rol. Gustaafs stiefmoeder kwam uit Amsterdam. Het lijkt erop dat vader Tydeman van verandering hield. Het verblijf in Broek in Waterland zou ook al niet voor lang zijn. Voor Gustaaf betekende de verhuizing dat hij zijn HBS-opleiding moest afbreken. Vanuit zijn nieuwe woonplaats was, door het ontbreken van een HBS op een begaanbare afstand, het volgen van HBS-onderwijs onmogelijk. Gustaaf is het Harlingse HBS-jaar altijd als waardevol blijven zien. Dat blijkt uit een door hemzelf, jaren later, op verzoek geschreven korte levensloop, bestemd voor een *Naamlijst van bekende personen*.⁴⁷ Bij de gegevens van zijn opleiding noemde hij 'H.B.S. Harlingen' als enige middelbare schoolopleiding. Noch de kostschool waarop hij na de HBS nog verder opgeleid zou worden, noch ander particulier onderwijs, werd door hem vermeld.

Broek in Waterland

Het gezin Tydeman ging midden in het fraaie dorpje Broek in Waterland wonen. De enige huisarts van dit dorp had als patiënten niet alleen de dorpingen, maar ook de boerenfamilies in de wijde omtrek. De praktijk omvatte de gehele gemeente Broek in Waterland: de dorpen Broek, Zuiderwoude, Uitdam en de omliggende polders. Die hele gemeenschap bestond uit ongeveer 1.500 mensen. Zeker de patiënten op de boerderij konden alleen lopend of per roeiboot worden bereikt. Broek lag immers in waterland. In de winter werd bij bevroren water de slee gebruikt voor vervoer.

Gustaaf zal de Harlinger haven hebben gemist, maar kon ongetwijfeld het leven in het

waterige platteland ook wel waarderen. In zijn aan het eind van zijn leven geschreven herinneringen vertelde hij dat hij als jongen zoveel had geroeid, dat zijn duimen er naar waren gaan staan. Hij herinnerde zich een roeitocht met drie andere jongens van Uitdam naar Broek in Waterland tegen een Westerstorm in. “Dat haal jullie niet!” hadden boeren aan de kant gezegd. “Dat we toen zonder ophouden twee en een half uur roeiden en het wèl haalden, vonden we toen, jongens van vijftien en zestien jaar, al heel wat.”⁴⁸

Voor het lager onderwijs waren de Broeker kinderen aangewezen op de lokale dorps-school. Gustaafs jongere broers zullen er school hebben gegaan. Hijzelf en de broer en zuster direct na hem hebben wellicht onderwijs aan huis gekregen van het hoofd van de dorps-school.

Op 6 december 1870 werd in het gezin Tydeman een tweede dochter geboren, Anna Frederica Elizabeth. Vrijwel een jaar later verhuisde Gustaafs tweede zuster, de bijna vijftien jaar oude Mathilde, naar Barneveld. Waarschijnlijk ging zij, evenals haar oudere zuster twee jaar eerder, inwonen bij familie of anderszins bekenden. Beide zusters zouden onderwijzeres worden. Gustaaf was nu thuis het oudste kind, het moment van zijn vertrek uit het gezin zou afhangen van zijn beroepskeuze. Op 26 juli 1872 werd broer Frederik Willem Hendrik, na afronding van zijn officiersopleiding bij de КМА, benoemd tot tweede luitenant bij de artillerie.⁴⁹ Gustaaf koos voor een officiersopleiding bij de marine. Voor toelating tot het КИМ moest een examen worden gedaan. Voorwaarde voor het doen van dat examen was dat de kandidaat op 1 januari van het toelatingsjaar minimaal veertien jaar en niet ouder dan zestien jaar was. Dat betekende voor Gustaaf dat hij in 1873 examen kon doen. Om zijn zoon goed voorbereid aan het examen te kunnen laten deelnemen, stuurde vader Tydeman Gustaaf naar de kostschool van G. Blokhuis in Leerdam, een bekend adres binnen de Tydeman-familie. Op 23 januari 1873 begon Gustaaf daar aan een stoomcursus toelatingsexamen КИМ.

De kostschool van Gijsbertus Blokhuis stond aan de Kerkstraat in Leerdam. Blokhuis, oud veertig jaar, woonde met zijn vrouw en vier jonge kinderen op hetzelfde adres als dat van zijn school. Veel leerlingen kon Blokhuis niet hebben, behalve Gustaaf waren er nog drie jongens die de cursus volgden.⁵⁰

Het inschakelen van kostscholen of particuliere onderwijzers voor de voorbereiding op examens was in Gustaafs jeugd een gebruikelijke methode. Van de 24 adelborsten die in 1873 hun opleiding aan het КИМ begonnen, waren er 22 op een dergelijke kostschool geweest, de overige twee hadden een HBS bezocht.⁵¹

Gustaaf bleef bijna zeven maanden in Leerdam en slaagde voor het toelatingsexamen van het КИМ. Het examen, dat bij het Ministerie van Marine in Den Haag werd afgenomen, was behalve een toelatend ook een zogenaamd ‘vergelijkend’ examen waarmee de resultaten van de kandidaten met elkaar werden vergeleken. Bovendien werden kandidaten medisch gekeurd. Uit een groot aantal gegadigden moesten de beste worden gekozen. Het aantal jongens dat zich voor het КИМ meldde was veelal het drie- tot viervoudige van het aantal beschikbare opleidingsplaatsen. Gustaaf werd als aspirant-adelborst aangenomen.

In augustus 1873 ging Gustaaf van Leerdam terug naar Broek in Waterland om, voordat hij zich veertien dagen later zou melden in Den Helder, voor het laatst nog even thuis te zijn. Eind augustus was het zover: Gustaaf vertrok naar het KIM. Zijn stiefmoeder beviel op 28 augustus 1873 van haar derde dochter, die Johanna Maria werd genoemd. Op 1 september verlieten de twee jongere broers die direct na Gustaaf kwamen (veertien en twaalf jaar oud) ook het ouderlijk huis. Zij gingen naar Amerongen om daar verder onderwijs te krijgen. Oudste broer Frederik was in mei 1873 nog verder van huis gegaan. Als tweede luitenant werd hij per schip uitgezonden naar Nederlands-Indië.

Gustaafs beroepskeus

Wat had Gustaaf Tydeman ertoe gebracht te kiezen voor de marine? Bij het stellen van die vraag past een overweging vooraf. Zo moet worden gezien of hij eigenlijk wel een keus voor een bepaald beroep kon maken zonder beperkingen van individuele, sociale of financiële aard.

Gustaaf bezat een gezonde conditie en een goed stel hersens. Hij had goede resultaten behaald in het voorbereidend schoolonderwijs. Door het sociale milieu waarin hij thuishoorde was Gustaaf enigszins bekend met verschillende beroepen, zijn vader kon hem daarover nader informeren. Als arts had vader Tydeman financieel meer armslag dan vele van zijn patiënten, maar hij had meer kinderen dan alleen Gustaaf. Een universitaire studie zou geld kosten, maar een officiersopleiding was ook niet gratis. Een student in Leiden moest voor studie, kamerhuur en levensonderhoud ongeveer duizend gulden per jaar uitgeven.⁵² Voor de gehele opleiding aan het KIM moest in drie jaar in totaal 1.100 gulden worden betaald. In dit bedrag waren uniformkleding, voeding en huisvesting inbegrepen.⁵³

Gustaaf kon in vrijheid een beroepskeus maken, lijkt het wel. Van invloed op zijn keus voor het beroep van zeeofficier was de kennismaking met de marine in Harlingen. Waarschijnlijk speelde de voorkeur van zijn oudere broer voor een officiersopleiding ook een rol.

Bij Tydemans afscheid van de marine in 1915 onthulde Max W.C. Weber de aanleiding van Gustaafs beroepskeus. In het *Geïllustreerde Volkstijdschrift 'Eigen Haard'* van 26 juni 1915 schreef Weber, befaamd hoogleraar zoölogie en bevriend met Tydeman, een afscheidsartikel.

Weber beschreef in het kort de levensloop en carrière van Tydeman en vertelde: “Tydeman’s neigingen voor den zeedienst ontwikkelden zich reeds vroeg, ook door zijn verblijf te Harlingen, waar hij o.a. kennis maakte met het instructieschip ‘Urania’, waarvan hij later in de zomeroefeningen van 1895-1898 van dat vaartuig commandant zou zijn”.⁵⁴ In de drie zomers die de jonge Gustaaf in Harlingen was, zag hij elke keer de *Urania* met adelborsten aan boord de haven bezoeken. Op zijn leeftijd van tien, elf, twaalf jaar leek hem het zeemansleven van de adelborsten een jongensdroom in werkelijkheid. Varen was wat hij wilde. Van niets anders had hij zo’n duidelijke voorstelling.

Weber wist hoe de jonge Gustaaf tot zijn beroepskeus was gekomen omdat Tydeman

hem dat zelf had verteld. Tijdens de diepzee-expeditie met Hr.Ms. flottieljevaartuig *Siboga* in 1899-1900 met Weber als expeditieleider en Tydeman als commandant van het expeditieschip waren zij voortdurend in elkaars gezelschap. In zo'n jaar kan een beleefde onderlinge afstandelijkheid ontstaan of een nog vervelender gevoel van ongemak, maar het is evengoed denkbaar dat er door gedeelde belangstelling en levensstijl een vriendschap voor het leven ontstaat. Dat laatste gebeurde met Weber en Tydeman. Aan boord tijdens de expeditie konden ze het steeds beter met elkaar vinden en groeiden wederzijdse waardering en genegenheid.⁵⁵ In vele gesprekken deelden ze hun ervaringen van de dag, de problemen en successen die zich in het werk voordeden, de genoegens en ongenoegens van de natuur om hen heen en de plannen voor de toekomst. En Tydeman vertelde op een keer wat hem er toe had gebracht voor een marineloopbaan te kiezen en hoe hij als jongen van tien, elf jaar gefascineerd was door de *Urania*, met aan boord jonge kerels, vijf, zes jaar ouder dan hij, die met dat schip vertrouwd waren.

Na de verhuizing van Harlingen naar Broek in Waterland heeft Tydeman, zo blijkt, het beeld van de *Urania* en de marine vastgehouden. Toen het moment van definitief kiezen voor een beroep was gekomen, bleef hij bij zijn keus voor zeeofficier.⁵⁶

Kenmerkend voor Tydemans jeugd is dat hij veel verhuisde en al vroeg zowel zijn moeder verloor als de keus voor een beroep maakte. Zijn goede schoolresultaten wijzen op intelligentie, maar ook op wetenschappelijke belangstelling. Die interesse zou ook later tot uiting komen in zijn loopbaan in de marine.